

ویژگی های ارتباط مؤثر بر تربیت فرزند نوجوان بر اساس آیات و روایات

سمیه السادات حسینی نسب^۱

چکیده

ارتباط یکی از مهم ترین ابزارهای بشر برای رساندن مقصود خود می باشد که ارتباط والدین و فرزندان یکی از مهم ترین آن هاست. ارتباط کلامی والدین و فرزندان نقش اساسی در تربیت دینی آن ها دارد. ارتباط مؤثر شامل احترام متقابل، گفتار ملایم، استفاده از داستان و ضرب المثل، و تشویق و تنبیه به جا است. این ارتباط باعث افزایش اعتماد به نفس نوجوان، بالا رفتن مهارت های اجتماعی او می شود و همچنین موجب پذیرش پند و اندرز والدین و تربیت دینی او خواهد شد. در نتیجه، نوجوان مرحله پرفرازونشیب و خطرناک نوجوانی را به خوبی پشت سر خواهد گذاشت. موانع برقراری ارتباط بین والدین و فرزندان را می توان در سبک زندگی مستبدانه، نصیحت های مداوم و خسته کننده، تذکرات مستقیم و تنبیه های سخت جست و جو کرد که باعث مقاومت نوجوان در برابر دستورات و تحکم والدین می شود.

کلیدواژگان:

ارتباط کلامی، فرزند نوجوان، والدین.

مقدمه

بدون تردید، اگر به دنبال جامعه‌ای سالم هستیم، باید به هسته مرکزی آن یعنی تربیت صحیح فرزندان توجه ویژه‌ای داشته باشیم. ارتباط مؤثر کلامی یکی از موضوعات اساسی در حوزه تربیت و روان‌شناسی است. هر خانواده‌ای که بتواند ارتباطی مؤثر با فرزندان خود برقرار کند و بداند ارتباط مؤثر با آن‌ها چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد، می‌تواند فرزند صالحی تربیت نماید؛ لذا بسیاری از مشکلات اجتماعی در جامعه اسلامی کاهش خواهد یافت.

با توجه به تحولات سریع اجتماعی و فرهنگی در عصر حاضر، این نوع ارتباط نقش کلیدی در پیشگیری از آسیب‌ها و انحرافات ایفا می‌کند. در این میان، والدین نقش محوری در تربیت صحیح فرزندان دارند. نوع ارتباط کلامی و رفتاری والدین باید به گونه‌ای باشد که فرزندان احساس امنیت و تعلق خاطر به خانواده داشته باشند و از آن گریزان نباشند. با این حال، بسیاری از والدین با چالش‌هایی مانند شکاف نسلی، نبود درک متقابل و کاهش کیفیت ارتباط کلامی مواجه‌اند. دوره نوجوانی یکی از حساس‌ترین مقاطع زندگی است که برقراری ارتباط مؤثر با فرزندان در آن دشوارتر می‌شود. اگر والدین بتوانند در این بازه زمانی حساس، فرآیند تربیت فرزند را به درستی مدیریت کنند و نوجوان با موفقیت از این مرحله عبور کند، می‌توان گفت که خانواده از یکی از مهم‌ترین چالش‌های تربیتی عبور کرده است.

از آنجا که تحقیقات پیشین کمتر به بررسی این موضوع از منظر آیات قرآن و روایات اسلامی پرداخته‌اند، در این پژوهش تلاش شده است نقش ارتباط مؤثر کلامی والدین در تربیت فرزند نوجوان بر اساس آیات و روایات بررسی و تحلیل گردد.

با وجود جست و جوی فراوان که صورت گرفت منبعی با این عنوان یافت نشد اما در مورد موضوعاتی نزدیک به آن منابعی وجود دارند که عبارتند از:

۱. کتاب «تربیت فرزند از نظر اسلام» به نویسندگی حسین مظاهری که در این کتاب به اهمیت تربیت فرزند و وظیفه سنگین پدر و مادر و اهمیت مراحل انعقاد نطفه و مراقبت‌های بارداری پرداخته ولی در این پژوهش بیشتر به نقش مؤثر تربیت کلامی بر نوجوان پرداخته شده است.
۲. کتاب «تربیت فرزند در اسلام» به نویسندگی محمود ارگانی بهبانی حائری می‌باشد که در این کتاب به انتخاب همسر و آداب و احکام قبل و بعد از انعقاد نطفه و تولد فرزند پرداخته و در فصول دیگر به تغذیه و تربیت فرزند پرداخته شده ولی به طور ویژه به انواع تربیت کلامی یا عملی

نپرداخته ولی در این پژوهش سعی شده است که بیشتر به انواع تربیت و بهترین نوع از نگاه اسلام توجه شود.

۳. کتاب «تربیت عبادی کودکان در اسلام با تاکید بر برنامه آموزشی» به نویسندگی مهدی شکرالهی که به اهمیت و جایگاه عبادت پرداخته است و در فصول دیگر به اهمیت و ضرورت شناخت مراحل رشد و ویژگی کودکان پرداخته است. ویژگی جالب این کتاب این است که اصول و روش های تربیتی را به طور ویژه مورد بررسی قرار داده ولی در این پژوهش سعی شده است که به طور ویژه روش، تربیتی کلامی بر روی نوجوان را مورد بررسی قرار دهد.

۴. پایان نامه «روش های آسیب زا در تربیت فرزند از دیدگاه قرآن و حدیث» نوشته گلخندان اسماعیلی دانشگاه پیام نور واحد مهریز ۱۴۰۱/۶/۶ که در این پایان نامه آثار ناشی از تربیت نادرست و صدمات آن بر فرزندان بررسی شده است. در این مقاله به آسیب شناسی عوامل تربیتی پرداخته شده است و از دستاوردهای این پژوهش این است که والدین می توانند با نرم خوبی، رعایت مساوات و.... تربیتی نزدیک به اصول تربیتی مکتب اسلام داشته باشند ولی در این مقاله به بررسی ویژگی های ارتباط موثر بر تربیت فرزند نوجوان براساس آیات و روایات پرداخته شده است.

۵. رساله دکتری «تحلیل روش های تربیت فرزند در دوران نوجوانی با تاکید بر دوران بلوغ از دیدگاه اهل بیت علیه السلام» نوشته طلبه حسین امینی از دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه دانشکده عالی امام خمینی رحمه الله علیه شهریور ۱۴۰۰ که در آن بیشتر به مسائل و ویژگی های دوران نوجوانی پرداخته شده و روش ها و راهکارهای تربیت نوجوان را از زوایای مختلف و ابعاد گوناگون بررسی کرده است.

۶. مقاله «تهدیدات تربیت کودک و ارائه راهکارهای قرآنی و روایی» نوشته دکتر علی رجبی، سمیرا احمدی نیاسر (دو فصلنامه پژوهش های نوین در آموزه های قرآن و سنت) (تاریخ دریافت ۱۳۹۶/۱۱/۱۵) تاریخ پذیرش ۱۳۹۶/۱۱/۱۵ که در این مقاله آسیب های تربیت دینی فرزندان را مورد بررسی قرار داده شده و رفع آن ها و عوامل موثر در آسیب های تربیت دینی کودک و ارائه راهکار قرآنی و روایی برای تربیت هرچه بهتر فرزندان است.

۷. مقاله محتوایی «ارتباط کلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم بر کاهش تعرضات مادر - دختر نوجوان» نوشته مریم قاسمی یزدآبادی دانشجوی کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه دانشگاه علامه طباطبائی رحمه الله علیه (تاریخ دریافت ۱۳۹۴/۵/۴ تاریخ پذیرش ۱۳۹۴/۵/۵) که در این مقاله به منظور تعیین میزان اثربخشی آموزش محتوایی ارتباط کلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم بر کاهش تعارضات مادر-دختر نوجوان انجام شده و روش تحقیق از نوع نیمه آزمایش و یک گروه کنترل

است ولی در این پژوهش ویژگی های ارتباط موثر بر تربیت فرزند نوجوان بر اساس آیات و روایات چه دختر چه پسر بررسی شده است.

۸. مقاله پژوهشی «ارائه الگو تربیت دینی برای دانش آموزان مقطع متوسطه دوم با رویکرد نشاط آوری بر اساس آیات و روایات» نوشته زینب نیرومند، علی محبی، نجمه وکیلی (اسلام و مطالعات اجتماعی فصلنامه علمی-پژوهشی سال ۱۰، شماره ۲، پاییز ۱۴۰۱- شماره پیاپی ۳۸) تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۹/۲۸-تاریخ پذیرش ۱۴۰۱/۷/۹ در این پژوهش نقش تربیت دینی در مدارس و تاثیر نشاط آوری آن در دانش آموزان است. در این مقاله به بررسی نقش تربیت دینی در مدارس و تاثیر نشاط آوری آن در دانش آموزان است و هم چنین تربیت دینی نشاط آور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و به ارائه الگو در این زمینه پرداخته شده است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش تحلیل محتوای کیفی می باشد.

محقق در این پژوهش به دنبال پاسخ دادن به این سوال مهم است که ارتباط کلامی با چه ویژگی هایی می تواند بر تربیت فرزند نوجوان موثر باشد؟ که در این مقاله بدان پرداخته خواهد شد.

(الف) مفهوم شناسی

برای درک بیشتر موضوع، به مفهوم واژه های پرکاربرد پرداخته می شود که در ادامه می آید.

۱. ارتباط

واژه ی «ارتباط» در اصل مصدر عربی است که به معنای «رَبَط»، «بستن» و «پیوند برقرار کردن» آمده است. در لغت نامه ی دهخدا چنین آمده است: «در قصبه ی چشم او را ارتباط کردند و مدتی او و لشکرش را موجب، اخراجات و علوفات مهیا داشتند و با وی اتصال مصاهرت ساختند» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۱۲). از این تعبیر برمی آید که ارتباط، نوعی پیوند و اتصال میان افراد یا گروه هاست که می تواند در حوزه های مختلف از جمله اجتماعی، عاطفی و سیاسی معنا پیدا کند.

۲. کلام

«کلام» در لغت به معنای سخن یا گفتاری است که فایده ای در آن باشد و به خودی خود کفایت کند. دهخدا در تعریف آن می نویسد: «کلام، صفتی است که جاندار بتواند آنچه را در خاطر دارد به وسیله ی اصوات مقطعه، یا کتابت، یا اشاره اعلام دارد» (همان، ذیل واژه). بنابراین، کلام وسیله ای است برای انتقال افکار و مفاهیم از ذهن گوینده به مخاطب، که می تواند از طریق گفتار، نوشتار یا حرکات صورت گیرد.

۳. نوجوان

«نوجوان» ترکیبی است از دو واژه‌ی «نو» به معنای تازه و «جوان» به معنای کسی که در آستانه‌ی بلوغ یا جوانی است. دهخدا نوجوان را «پسری که هنوز خط بر چهره‌اش ننشسته باشد» تعریف می‌کند (همان، ذیل واژه) و در فرهنگ عمید آمده است: «پسری که تازه پا به مرحله‌ی جوانی گذاشته» (عمید، ۱۳۶۳، ذیل واژه). این دوره از زندگی با تغییرات سریع جسمی، روانی و اجتماعی همراه است که شناخت صحیح آن برای برقراری ارتباط مؤثر با نوجوان، به‌ویژه از سوی والدین، بسیار اهمیت دارد.

ب) قالب کلام

شاید بتوان گفت قالب کلام یکی از مهم‌ترین ابزار ارتباط کلامی است. هر سخن، نکته یا مطلب اگر در قالب محبت و لحن ملایم و همراه با احترام باشد، اثرپذیری بیشتری خواهد داشت. پس کلام والدین و مربیانی که با نوجوان در ارتباط هستند باید دارای ویژگی‌های خاصی باشد که در ادامه به مواردی از آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱. نقش لحن و تن صدا در ارتباط کلامی

لحن و تن صدا در ارتباط کلامی بسیار حائز اهمیت است؛ به‌ویژه هنگام ارتباط با نوجوانان که در دوره‌ای حساس از رشد قرار دارند و برقراری ارتباط با آن‌ها گاه دشوار به نظر می‌رسد. والدین باید بپذیرند که اگر می‌خواهند کلامشان تأثیرگذار باشد، لازم است در برخورد با نوجوان، از لحنی ملایم و آرام استفاده کنند. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى»؛ با کمال آرامی و نرمی سخن گوئید، باشد که متذکر شود یا بترسد.^۱ (طه، آیه ۴۴) «لینت» به معنای ضد خشونت بودن است؛ کلام لین همراه با نرمی، شفقت، محبت، قاطعیت، ادب، انصاف و احترام متقابل است. (قاسمی یزدآبادی، ۱۳۹۴، ج ۱۴، ص ۹۹)

در دوران نوجوانی، فرد به مرحله‌ای از خودشناسی می‌رسد که با چالش‌هایی در روابط صمیمانه به‌ویژه با والدین مواجه می‌شود (خدایاری، ۱۳۹۰، ص ۴۴). والدین باید هم به ویژگی‌های سنی فرزند نوجوان خود توجه داشته باشند و هم مراقب لحن و تن صدای خود باشند. امام صادق علیه‌السلام عملکرد پدرشان امام باقر علیه‌السلام را درباره یکی از فرزندان چنین نقل می‌کنند:

۱. همچنین در آیات دیگری همچون آل عمران: ۱۵۹، اسراء: ۲۸ و ۵۳، حج: ۲۴، مریم: ۴۷، یوسف: ۹۹ و ۱۰۰، و انعام: ۱۵۲ نیز به اهمیت نرمی در گفتار اشاره شده است.

از این عبارت کوتاه و آموزنده، نکته‌ای دقیق و روان‌شناختی برای پدران و مادران استفاده می‌شود که آن‌ها باید تذکرات تربیتی خویش را با زبان نصیحت و خیرخواهی ادا کنند، نه آنکه آمرانه و تحکم‌آمیز سخن بگویند و در نتیجه موجبات اهانت و تحقیر نوجوان را فراهم آورند. (یوسفیان، ۱۳۸۸، ص ۱۴۲) نصیحت کردن، پند و اندرز دادن و امر به معروف و نهی از منکر، همگی از انواع ارتباط کلامی به شمار می‌رود.

زبان، مهم‌ترین عامل ارتباطی انسان و کلام، ساده‌ترین و کاربردی‌ترین وسیله تبادل و تفاهم بین انسان‌ها به‌شمار می‌رود. کلمه و کلام دارای ارزش و مفهومی است و می‌تواند تعبیر و تفسیر گوناگونی به دنبال خود داشته باشد. (راهنمایی، ۱۳۸۵، ص ۷۸) پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله درباره موعظه فرمودند: «إِنَّ الدِّينَ النَّصِيحَةُ؛ همانا دین، پند و اندرز است». (قدری شاذلی هندی، ۱۴۰۱، ص ۲۳۵)

گفت‌وگو نقش ویژه‌ای در ارتباط بین‌فردی دارد. خداوند بشر را به ابزار و امکانات لازم و کافی برای ارتباط کلامی مجهز کرده است که به‌عنوان نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. والدین اگر بخواهند پندشان بر فرزند تأثیر داشته باشد، باید شرایط ذیل را رعایت کنند و به مقدار ضرورت بسنده کنند.

۲. والدین باید به موعظه‌های خود عمل کنند. در روایتی آمده است:

«إِنَّ الْعَالِمَ إِذَا لَمْ يَعْمَلْ بِعِلْمِهِ زَلَّتْ مَوْعِظَتُهُ عَنِ الْقُلُوبِ كَمَا يَزِلُّ الْمَطَرُ عَنِ

الصَّافَا؛ اگر دانا به دانش خود عمل نکند، موعظه‌اش از دل‌ها می‌لغزد، همان‌گونه

که قطره‌ی آب از روی سنگ صاف فرو می‌ریزد». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۴)

۳. برای تأثیر نصیحت، باید بین خود و فرزندشان رابطه‌ی قلبی و عاطفی برقرار سازند. دل فرزند به

والدینی روی می‌آورد که با آنان انس داشته باشد. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «قُلُوبُ الرِّجَالِ

وَحَشِيَّةٌ، فَمَنْ تَأَلَّفَهَا أَقْبَلَتْ عَلَيْهِ؛ دل‌های انسان‌ها وحشی‌اند، پس به کسی روی می‌آورند که با آن‌ها

انس گیرد». (نهج‌البلاغه، حکمت ۵۰)

۴. نصیحت باید پنهانی باشد.

۵. در پند و اندرزها، به منفعت و مصلحت فرزند توجه کنند و مصالح خود را در نظر نگیرند؛ زیرا اگر

فرزند احساس کند نصیحت‌های والدین برای منافع خودشان است، چندان اثری نخواهد داشت.

(دهنوی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۹)

بنابراین، والدین باید تلخی پند و اندرز را با سنجیدن موقعیت و زمان و ویژگی سنی فرزند و استفاده از روش های غیر مستقیم شیرین کنند.

۲. نقش احترام در ارتباط کلامی والدین و فرزندان

احترام در ارتباط کلامی نقش ویژه‌ای دارد و حتماً باید دوطرفه باشد. اگر پدر و مادر به یکدیگر احترام گذاشتند و تبع آن به فرزندان خود نیز احترام گذاشتند، در نتیجه فرزند در محیطی رشد می‌کند که همه به یکدیگر احترام می‌گذارند و ناخودآگاه احترام گذاشتن به والدین و اعضای خانواده در او نهادینه می‌شود.

روش احترام به دیگران، احترام به شخصیت دیگران، یکی از روش‌های مهم در تربیت اجتماعی است؛ زیرا این امر موجب احترام متقابل می‌گردد و حاصل آن، استحکام روابط اجتماعی است. (اسدی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۴۹)

پدر و مادری که با نوجوان خود آمرانه صحبت می‌کنند و بدون توجه به عزت نفس و شخصیتش می‌خواهند مانند دوران کودکی بر وی حکومت نمایند، هرگز در ارتباط با فرزند جوان خود موفق نخواهند شد، بلکه گفتار تند و رفتار موهن آن‌ها، او را به مخالفت و تجاوز وامی‌دارد. (یوسفیان، ۱۳۸۸، ص ۱۳۸) اگر والدین مطالب تربیتی و راهنمایی‌های خود را دوستانه و به زبان اندرز بگویند و یا به صورت مشورت و تبادل فکر با آنان در میان بگذارند، به‌خوبی می‌توانند در اعماق روح نوجوان نفوذ کنند و به تربیت صحیح آن‌ها موفق گردند. (همان) خداوند در قرآن کریم در این مورد می‌فرماید: «وَإِذْ قَالَ لِقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ! وَاذْكُرْ لِمَ كُنْتُ تِلْكَ الْيَوْمَ نَذِيرًا لِّكَ يَوْمَ تَصُوبُ» (لقمان، ۱۳) گفت: ای پسر عزیزم! (لقمان، ۱۳)

یکی از طرق احترام به شخصیت نوجوانان در بیان وظایف اخلاقی آنان، روش‌های استدلالی است. یعنی پدران و مادران مطالب تربیتی خود را با دلیل به جوانان بگویند و علل دستورالعمل‌های خویش را به آن‌ها بفهمانند. و این خود یکی از تفاوت‌هایی است که روش تربیت نوجوانان را از کودکان جدا می‌کند. تذکرات استدلالی پدران و مادران، اعتراف ضمنی والدین به شایستگی عقل و درک فرزندان جوان و احترام به شخصیت آن‌ها خواهد بود. (یوسفیان، ۱۳۸۸، ص ۱۴۲) بنابراین اگر ارتباط کلامی والدین همراه با احترام و استدلال باشد، در روحیه حساس نوجوان اثر بیشتری گذاشته و باعث تربیت‌پذیری او می‌شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی آن است که نشان دهد ارتباط کلامی والدین با فرزند نوجوان باید چگونه باشد تا نوجوان بتواند مرحله‌ی حساس و پرفرازونشیب بلوغ را با چالش‌های کمتری پشت سر بگذارد. افزایش برخی از هورمون‌ها در این دوره، تغییرات خلق‌وخو را به دنبال دارد که فرایند برقراری ارتباط با نوجوان را دشوار می‌سازد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که اگر والدین دارای سبک زندگی مستبدانه باشند و کنترلی بر لحن و تن صدای خود نداشته باشند، نه تنها نمی‌توانند با فرزند نوجوان خود ارتباط مؤثری برقرار کنند، بلکه ممکن است باعث گریز و فاصله‌گیری او شوند. والدین باید لحنی ملایم همراه با اقتدار داشته باشند و محبت و احترام را در روابط کلامی و غیرکلامی خود جاری سازند.

استفاده از زبان تشویقی در این زمینه بسیار مؤثر است؛ اما باید توجه داشت که تشویق بدون اصول و روش، می‌تواند به تخریب شخصیت نوجوان منجر شود. در تعلیم قرآنی، تشویق و تنبیه به عنوان «جزا» تعبیر شده است که در برخی آیات، همراه یکدیگر و در برخی دیگر به صورت مستقل آمده‌اند. این موضوع نشان‌دهنده‌ی بار تربیتی این شیوه‌ها در قرآن کریم است.

به کارگیری داستان‌ها و ضرب‌المثل‌ها نیز از دیگر ابزارهای بسیار مؤثر در برقراری ارتباط کلامی است. اگر والدین قصد دارند آموزش‌های تربیتی و دینی را به فرزندان منتقل کنند، باید به این شیوه توجه ویژه‌ای داشته باشند. قرآن کریم خود یکی از بارزترین نمونه‌های استفاده از این روش است؛ چنان‌که خداوند بسیاری از تذکرات خود به بندگان را در قالب داستان‌ها بیان فرموده است.

پند و اندرز نیز بخش مهمی از ارتباط کلامی والدین با فرزندان را تشکیل می‌دهد، اما والدین باید دقت داشته باشند که نصیحت‌ها نباید آمرانه یا تحکمی باشد؛ زیرا در این صورت نتیجه‌ی معکوس خواهد داشت. تمامی روش‌های مطرح‌شده، دارای شرایط و ویژگی‌هایی هستند که تنها در صورت رعایت آن‌ها، تأثیر مثبت خود را خواهند گذاشت. در غیر این صورت، نه تنها بی‌اثر خواهند بود، بلکه ممکن است منجر به سرکشی، مخالفت و حتی پرخاشگری نوجوان شوند.

تذکرات استدلالی والدین به نوجوان، این پیام را در خود دارد که فرزند به مرحله‌ای از رشد عقلی و فکری رسیده و این احترام به عقل و درک او، زمینه‌ساز پذیرش بهتر آموزه‌های تربیتی خواهد بود.

فهرست منابع

* قرآن کریم، الهی قمشه ای، مهدی، قم: اعتماد، ۱۳۸۲.

* نهج البلاغه، دشتی، محمد، قم: ظهور، ۱۳۹۰.

کتابهای فارسی

۱. احمدی، ع، اصول تربیت، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۶.
۲. ارگانی بهبهانی، محمود، تربیت فرزند در اسلام، قم: پیام مهدی، تابستان ۱۳۷۹.
۳. خدایاری فرد، محمد، مسائل نوجوانان و جوانان، بی جا: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۹۰.
۴. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان فاطمه زهرا (س) (نهج الحیاه)، اصفهان: قائمیه اصفهان، بی تا.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: موسسه نشر و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۶. دهنوی، حسین، نسیم مهر، قم: انتشارات خادم الرضا، چاپ پنجم، ۱۳۸۸.
۷. راهنمایی، سیداحمد، آشنایی با اصول و فنون مشاوره، موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی رحمه الله علیه، ۱۳۸۵.
۸. شکرالهی، مهدی، تربیت عبادی کودکان در اسلام، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله علیه، زمستان ۱۳۹۶.
۹. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.
۱۰. کاپلان، پاولا، مادرت را سرزنش نکن، ترجمه مهدی قراچه داغی، تهران: نقش و نگار، ۲۰۰۳.
۱۱. مظاهری، حسین، تربیت فرزند از نظر اسلام، قم: روحانی، چاپ سوم، ۱۳۷۸.
۱۲. یوسفیان، نعمت الله، تربیت دینی فرزندان، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی زمزم هدایت، چاپ دوم، ۱۳۸۸.

کتابهای عربی

۱۳. ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحامد، شرح نهج البلاغه، مصحح: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: کتابخانه عمومی آیه الله مرعشی نجفی، ۱۳۳۷.
۱۴. ابن بابویه قمی، محمد بن علی بن حسین، الامالی، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، تهران: کتابفروشی اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۰.
۱۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، محقق/ مصحح: سید مهدی رجائی، قم: دار الکتاب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
۱۶. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۱۷. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰.

۱۸. قدری شاذلی هندی، علاء الدین علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بی‌جا: موسسه الرساله، چاپ پنجم، ۱۴۰۱ ق.

۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق: علی‌اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۲۰. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، بیروت: احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.

مقالات و پایان نامه ها

۲۱. احمدزاده، سید مصطفی، اصول حاکم بر ارتباطات کلامی میان فردی از دیدگاه قرآن کریم، فصلنامه پژوهش های قرآنی، شماره ۵۷، سال ۱۳۹۲.

۲۲. اسدی، علی، شریعتی، سید صدرالدین، نعیمی، ابراهیم، ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان براساس آیات قرآن کریم، نشریه علمی پژوهشی در نظام آموزشی، ۱۵(۵۳) ۴۲-۵۷، تابستان ۱۴۰۰.

۲۳. اسماعیلی گل خندان، روش های آسیب زا در تربیت فرزند از دیدگاه قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور مرکز مهریز، ۱۴۰۱/۶/۶

۲۴. امیرحسینی، زهرا، اصول و شیوه‌های موثر ارتباط والدین و فرزندان، مجله طه‌ورا، شماره ۱۳۹۰، ۱۰۸، ۷۷، ۱۱

۲۵. امیری، خیرالله، حسینخانی، هادی، حسینی زاده، سیدعلی، مراحل تربیت اخلاقی کودک با تاکید بر منابع اسلامی، اسلام و پژوهش های تربیتی، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۳.

۲۶. امینی، حسین، رساله دکتری تحلیل روش های تربیت فرزند در دوران نوجوانی با تاکید بر دوران بلوغ از دیدگاه اهل بیت علیه السلام، دانشگاه جامعه المصطفی، شهریور ۱۴۰۰.

۲۷. رجبی، علی، احمدی، نیاسر، سمیرا، تهدیدات تربیت کودک و ارائه راهکارهای قرآنی و روایی، بهار ۱۳۹۹.

۲۸. ساجدی، اکبر، خیری، یوسف، نعمتی، جواد، نقش مادر در تربیت کودک از منظر آموزه‌های اسلامی، مجله علمی علوم اسلامی انسانی، شماره ۲۱، بهار ۱۳۹۹.

۲۹. قاسمی یزدآبادی، مریم، ارتباط کلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم بر کاهش تعارضات مادر_دختر نوجوان، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۴/۵/۵.

۳۰. موحدی، پارسا، فاطمه، جعفرآبادی، طاهره، بناری علی، شعبانی، بختیار، امکان تربیت اخلاقی کودکان تا هفت سال براساس آموزه های اسلام (آیات و روایات)، دو فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، بهار و تابستان، ۱۳۹۷.

۳۱. نیرومند، زینب، محبی، علی، وکیلی، نجمه، ارائه الگو تربیت دینی برای دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم با رویکرد نشاط آوری بر اساس آیات و روایات، فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۱۰، شماره ۲، پاییز ۱۴۰۱.